

Beluszky Pál–Sikos T. Tamás: Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón). – Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2007. 459 old., 47 színes térkép

Falvaink a hazai vidékiség meghatározói. Településeink döntő részét képezik, bár egyre fogyó népességgel. Községeink – és általában településállományunk – fejlődésére is igaz, hogy számos tényező határozza meg társadalmi, gazdasági, közigazgatási, politikai és egyéb vonatkozásban. Ugyanakkor fordítva is igaz; azaz településállományunk fejlődése is meghatározója a mindenkori társadalmi, gazdasági, közigazgatási, politikai viszonyoknak. A községeinkben bekövetkezett, bekövetkező változások rendkívül összetettek. A tényleges okok, következmények számbavételére, bizonyos szempontokból a faluállomány tipizálására jó néhány kutató vállalkozott, nemcsak az utóbbi időkben. Ez a könyv azzal emelkedik ki e munkák sorából, hogy a viszonylag nagyobb időtávon keresztül érvényesülő településformáló folyamatokat éppúgy vizsgálja, mint ahogyan a folyamatokat meghatározó tényezőket, tényezőcsoportokat, valamint a segítségükkel képezhető falutípusokat, nagyobb térségi „falutáj”-rendszereket is.

A *Változó falvaink* c. kötet nem előzmények nélküli, hiszen éppen 25 évvel ezelőtt BELUSZKY Pál és SIKOS T. Tamás szintén akadémiai keretekben (akkor az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet sorozatkiadványai között) jelentették meg a *Magyarország falutípusai* c. közös könyvüket, amely az 1970-es népszámlálások statisztikai adatbázisából kiindulva elemezte a hazai faluállomány akkori sajátosságait. E kötet mondanivalójában, szemléletében, módszerében alapvetően meghatározója lett a hazai településkutatásoknak. A szerzőpáros új fejezetet nyitott a települési vizsgálatok módszertanában. A korábbi egy-két tényezőt figyelembe vevő településtipizálásokkal szemben ugyanis a szerzőknek már ebben az 1982-ben kiadott munkájában megjelent az a komplex (több tényezőcsoportot figyelembe vevő), a földrajzi és történeti összefüggéseket is átfogó statisztikai vizsgálati rendszere, amely nem egyszerűen csak a faluállomány *osztályozására* vállalkozott, hanem arra is, hogy értelmezze a konkrét falusi településállományban végbemenő *településformáló folyamatokat*.

Az új kötet tehát egy jó néhány évtizeddel ezelőtt kezdődő kutatás időbeli folytatásának is tekinthető. A most bemutatandó könyv szemléletében, felépítésében követi a korábbi tanulmány logikáját: megrajzolja a falusi térségeink településformáló folyamatait, módszertani áttekintést ad a falutipizálás(ok)ról, majd pedig a megelőző (1982-ben publikált) kutatási eredményekkel összehasonlításban értelmezi a tipizálás alapját képező faktorok tartalmát, és megrajzolja a hozzájuk tartozó falutípusokat.

A könyv címében a *változás* kulcsfogalom. A szerzők a faluállományunkban bekövetkező átalakulásnak mind *időbeli*, mind *térbeli* sajátosságaira rámutatnak. Könyvük első részében az időbeli változás vizsgálatáé a főszerep, ahol a szerzők összefoglalják a magyar falu, a falusi vidék sajátosságait a feudális örökségtől a polgári korszakon, a szocializmus

korán át egészen a rendszerváltás utáni időkhöz; napjainkhoz közeledve egyre összetettebben részletezve a sajátosságokat. A könyv itt tárgyalta, a térszerkezetet alakító tényezőkről megfogalmazott összegzése kulcsfontosságú a 2001-es statisztikákra épült falutipizálás értelmezésében.

Ami a falutipizálást illeti, ez nemcsak azért tér el a korábbi 1970-es statisztikákon alapuló, 1982-es kötetben leírt tipizálási rendszertől, mert időközben eltelt 37 év. Az 1989–1990-es politikai rendszerváltás minőségileg más alapokra helyezte a hazai falufejlődést (és általában egész településfejlődésünket). A minőségi változás maga után vonta, hogy a meglevő módszert, a falutipizálás alapját képező faktoranalízis faktorainak tartalmát, azok súlyát a települések jellegének, fejlődésének formálása szempontjából újra kellett értékelni. Az egyes tényezők korábban jelentős típusalkotó, típus differenciáló jellege ugyanis jelentős mértékben módosult.

Itt kell azonban megjegyezni, hogy még azon típust meghatározó tényezők esetében is van megítélésbeli különbség, amelyek mind az 1981-es, mind a mostani kutatásokban látszatra hasonló formában szerepelnek. Ilyen pl. a *migráció* jelensége, melynek kiváltó oka az 1970-es statisztikákra épülő tanulmányban és a most publikáltban alapvetően másban nevezhető meg. A szocializmus éveiben ez szorosan összefüggött az extenzív iparosítás munkaerővonzásával. Napjainkban ugyanakkor ez eredendően a községeknek jellemző szűkös megélhetési viszonyokkal van összefüggésben.

Ami a típusdifferenciáló tényezők hangsúlyeltolódását illeti, ez különösen jól megfigyelhető a *természeti környezetre és a gazdasági szerepkörre* vonatkozó tényezőcsoportnál. Ha összevetjük az 1982-ben és a most kiadásra került falutipizálási eredmények szempontrendszerét, jól látszik, hogy a *természeti környezet* korábban sokkal összetettebb módon, hangsúlyosabban jelent meg az akkor még erősen a mezőgazdasági szektorhoz kapcsolódó falvaink tipizálásában.

A falvak *gazdasági szerepkörének* vizsgálata is megváltozott. E tárgy körben az 1981-ben is vizsgált ipari, terciér szektorban dolgozók, a helyben, valamint kiingázva munkát vállalók mellett a rendszerváltás utáni faluállomány meghatározójaként rendkívül nagy hangsúlyt kapott a korábbiakhoz képest a *turizmus*. Teljesen új elemként, típusalkotó jellegzetességként jelent meg a tényezőcsoporton belül a *vállalkozás-aktivitás*. Végeredményben némi leegyszerűsítéssel döntőnek az egyes falutípusok kialakításában az 1981-ben publikált tanulmányban mindenekelőtt a *méret* (amely meghatározta az ellátottság színvonalát) és a *közlekedéshelyrajzi helyzet* bizonyult. A rendszerváltás után a falutípust meghatározó elemek ugyanakkor főleg a helyi *munkaerőpiaci helyzet*, a *vállalkozás-aktivitás*, a *(nagy)városi struktúrával való összefonódás*.

A 2001-es statisztikákon végzett falutipizálás összesen 7 főtípust és 14 altípust különböztet meg. Az első három főtípus (I., II., III.) „*a szuburbanizációs-agglomerációs lejtőn kedvező pozíciót elfoglaló községek*” csoportja, a IV. főtípus az „*idegenforgalmi szerepkörű falvak, fürdőhelyek*” csoportja. Az V. típus községeit azonosíthatjuk a *hagyományos faluval*, a VI–VII. főtípusok községei pedig *apró- és kislefaluak*.

Falvaink időbeli változása, a falutipológia alkalmazott szempontrendszerei térképlapokon is nyomon követhetőek. A faluformáló folyamatok *térbeli* lenyomatát is nagyon sokrétűen elemzi és jeleníti meg a szerzőpáros. A könyv szerzői tehát nem csupán az időbeli változás *folyamatának* bemutatására fókuszálnak. Nagy hangsúlyt fektetnek a faluállományunk differenciáltságának térbeli megjelenítésére, a *térszerkezetre* is. Ezek között találjuk egyrészt az egyes faktorokhoz kapcsolódó faktorpontértékek alapján a községállomány differenciáltságát bemutató térképeket és ezek elemzését. Ugyancsak alapvető a klaszteranalízis útján fölállított falutípusok térképi megjelenítése. Azt, hogy a most kiadott könyv nem egyszerűen csak egy jónéhány évtizeddel ezelőtt megalkotott elemzés- tipizálás

25 évvel későbbi adaptációja, az is igazolja, hogy a nyomdából frissen kikerült könyvében a szerzőpáros kísérletet tesz a faktoranalízissel nyert falutípusok térbeli előfordulás-gyakorisága alapján ún. *falutájak* lehatárolására is. Ez falvainkra vonatkozóan egy teljesen új térszerkezeti elemzés, amely abból indult ki, hogy bizonyos regionális léptékű egységesülés megfigyelhető a mai faluállományban. A szerzők a következő 9 falutáj kijelölését tartják indokoltnak, azzal a megállapítással, hogy ezeken belül érdemes lesz további kutatásokra támaszkodva „*altájakat*” is elkülöníteni.

Az első, *Nyugat-Magyarországi falutáj* sajátosságaként a szerzők az uralkodóan apró- és kistalvas jelleget emelik ki; továbbá, hogy az itt levő falvak alapvetően kedvező munkaerőpiaci helyzettel rendelkeznek. A második *Somogy-Baranyai falutáj*ban is az apró- és kistalvas településállomány túlsúlya mutatkozik meg, ám ezen települések között túlsúlyban a kifejezetten hátrányos helyzet figyelhető meg. Harmadikként a *Dunamente és a Mezőföld falutáját* nevezik meg, amelyet kedvező táji, piaci, közlekedéscsoporthelyi helyzet jellemez történelmi időktől kezdve, ahol a faluállomány jelentős részénél az utóbbi évtizedek fejlődéstörténete szorosan kapcsolódik az agglomerációs jelenségekkel. A következő a *Tolna-bácsi falutáj*, ami lényegében az egykori Bács-Bodrog vármegye közséjével azonosítható. E típus kiegyensúlyozottságával tűnik ki: települései csaknem minden mutatóban az országos közséj átlag körüli értékeket produkálnak. Önálló falutáját képez a *budapesti agglomeráció* területe.

Az Alföldnek két falutája is van, alapvetően oly módon szétválasztva, hogy a mezővárosi-tanyás településszerkezet hol, mennyire meghatározó. Közülük az első az *Észak-Tisántúli falutáj* az Alföldnek azon zónája, ahol a mezővárosi-tanyás településszerkezet kevésbé volt jellemző, mint az Alföld többi részén. Jelenleg a rossz munkaerőpiaci helyzetű stagnáló népességű, közepes méretű falvak uralják. A *délebbi területek falutáj*-csoportjában a tanyás-települési-gazdálkodási rendszer, a nagyméretű külterületek a szembetűnőek. Az észak-magyarországi területeken is elkülönül két falutáj-rész: az *Északi középhegység* és az annak *déli hegy lábát* képező területek. Az előbbi kistalvakkal jellemezhető országész, amely a szocializmus idején erőteljes iparosodásnak indult, majd a bányászat és ipar felszámolásával a táj az ország egyik legszegényebb, igen kedvezőtlen adottságú térségévé alakult át gazdasági és társadalmi értelemben egyaránt. Az *Északi középhegység déli hegy lábának* falutája viszont meglehetősen átmeneti, egyes típusú falvakkal jellemezhető terület.

A *Változó falvaink* végeredményben településállományunk formálódását meghatározó tényezőkről, falutípusokról, falutájokról készült olyan településtudományi összegzés, amely alapműnek tekinthető a rendkívül érthetően megalkotott módszertan és a felvázolt településkutatói szemlélet szempontjából egyaránt. A szerzőpáros 7 fejezetre tagolt gazdag irodalomjegyzékkel és számos összefoglaló táblázattal, térképpel kiegészített műve minden bizonytalanság nélkül szakmai érdeklődésre számíthat.

NAGYNÉ MOLNÁR MELINDA

Fodor Ferenc: A magyar földrajztudomány története. – Az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Dövényi Z. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006. 820 old.

Ez a könyv – mindjárt bevezetőben leszögezhetjük – nem egyszerűen hézagpótló, hanem maga nemében világviszonylatban egyedülálló alkotás: bizvást állíthatjuk, hogy nincs még egy ország, amelynek geográfiája vagy bármely más tudományterülete ehhez hasonló